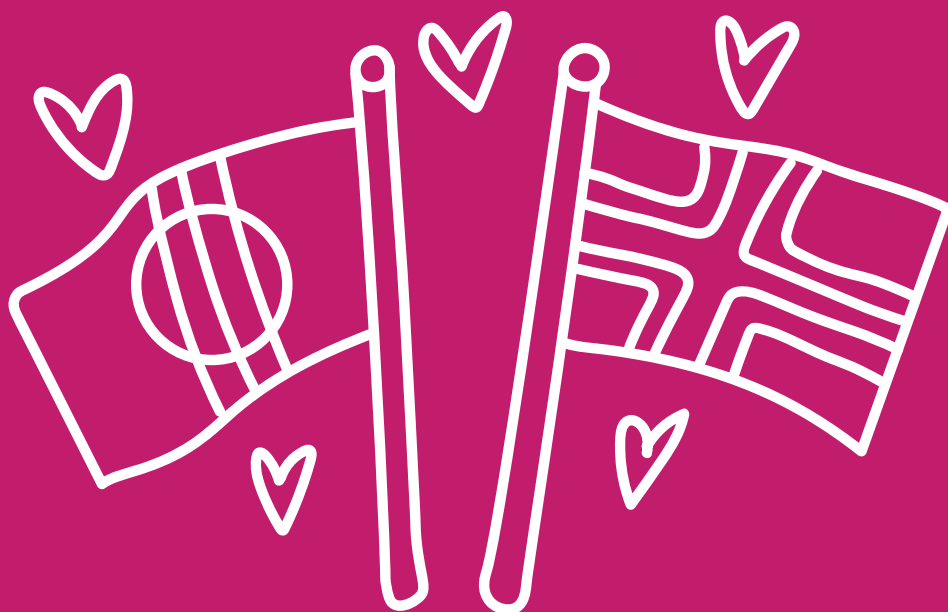

AKTAN SÁMENÁLSODIME VUOSSTIJ

Ávddábágo

«Sámenálsodibme sielov bárrá», javlaj sámedikkepresidænnta Silje Karine Muotka. Nál-sodibme sámij vuosstij la sebrudakgássjelisvuohta ja la demokratijjalasj gássjelisvuohta. Dat ájttá mijá riektájt, mijá máhtteliisvuodajt sebrudahkaj oassálasstet ja mijá viessom-kvalitehtav.

Nálsodibme sámij vuosstij li javllamusá ma iebdedi, badjelgæhttijj, nálsodi jali ájtti sámijt. Sámenálsodibme máhtta liehket sámij vuosstij ábbálattjat jali njuolgga mierredum ulmutja jali ulmutja oahppásij vuosstij.¹ Vásedit sámenálsodimev máhtta sihke báktjit ja suhtadahttet, berustahtek makkir unnepláhkuj gullu.

Barggamvuohke gáktu hieredit nálsodimev sámij vuosstij la muoduk gáktu bargaduvvá ábbálattjat sebrudagán hiereditjtat vassjásvuodav, givsedimev ja badjelgæhttjamav. Wergelandsenteret la ásadam dán girjátja hárrjiddallamijt. Vuodo ja arvusmahttem la viettjadum hárrjiddallamijs ma li Europaráde bagádusájn demokratiija- ja almasjrievtesvuodaoahppamij. Duodden li átsádallama ja máhtudahka mijá oahppofálaldagás læhkám oassen giehtagirjátja sisanos.

Vuona oajválatttaj giehtadallam sámij, guojnajs/vuona- ja miehttsesuobmelattjajs dáro-juhttempolitiikka baktu, jages 1850 gitta 1960-jagijda, li guhkesáiggásasj ja tjiegnalis vájkkudusájt buktám, ájnegis ulmuttijda ja sebrudahkaj. Duohtavuoda- ja sábadimkom-misjávnna (2023) duodas nievrep vájkkudusá dát politihkas vilá uddni vuojnnu ja gávnnu.²

Mañemus jagijt li moadda diedádusá tjuovggim sámenálsodime vijddudagáv Vuonan. Amnesty diedet Facebookan juohkka nælját javllamus sámij birra li nievres javllamusá, ja nálsodibme lassán gá li dágástallama, degu Fosen-ássjen.³ Hansen ja Skaar (2021) vuonet 75 % nuorra sámijn li nuppástuvvam binnemusát akti, ja 41 % vásemi nuppástimev juohkka jage.⁴ Vuona almasjrievtesvuodaj institusjávnna diedoj milta li 33% Nuortta-Vuona álmmu-gis sámenálsodimev vihtanasstám.⁵

Det Europeiske Wergelandsenteret, Stiftelsen Narviksenteret ja nuorajfylkkaráde Sislánda, Trøndelága, Nordlánda, Rámsá ja Finnmark fylkajs li aktisaj prosjevta baktu dahkam dáv girjátjav «Aktan sámenálsodime vuosstij». Prosjækta doarjoduvvá Mánáj-, nuoraj-, ja familljadirektoráhtas (Bufdir). Doajvvop girjásj bohtá ávkken dunji guhti barga nuoraj, juogu dal skávlán jali álggolin, ja guhti hálijda sæbrrat hieredimbarggus sámenálsodime ja rasisma vuosstij.

Sebra dán aj - Aktan sámenálsodime vuosstij!

¹ www.samehets.no

² «Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner» (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023)

³ «Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook» (Amnesty International Norge, 2023)

⁴ «Unge samers psykiske helse» (Hansen og Skaar, 2021)

⁵ «Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge» (NIM, 2022)

GÅKTU MÁHTÁ GIRJÁTJAV ADNET?

Dát girjásj la duodden giehtagirjjáj “Den lille store Demokratihåndboka”. Giehtagirjje mij juo gávnnu la demokratijja, almasjrievtesvuoda ja guojm-meviesátvuoda iesjguhtik bielij birra. Dát kapihtal giehtadallá ávddágáttojt, givsedimev ja badjelgæhttamav sierraláhkáj sámijis. Girjásj máhttá aneduvvat duodden ietjá kapihttalijda, jali ájnegis resurssan. Giehtagirjásj “Den lille store Demokratihåndboka” gávna dánna: wergelandsenteret.no.

IJ DÁRBAHA KRONOLOGIJJALATTJAT TJADÁDUVVAT

Jus oassevállidijn ij la ávdutjis állo máhtto demokratijja ja almasjrievtesvuodaj birra, de oajjvadip álget dahkamusáj 1. oases giehtagirjätjin “Den lille store Demokratihåndboka”. De oassevállde álkkebut dádjadi gáktu sámenálsodibme l ájtton demokratijaj ja almasjrievtesvuodaj vuosstij. Máhttá iesj välljit ja hiebadit makkir gárggán dahkamusájt tjadádit.

DAGÁ GIRJEV IETJAT GIRJJEN!

Vállji dahkamusájt majt buoremusát lijku. Ulmme l gávnnat buorre ræjdojt ietjat juohkusij ja ietjat aktijvuohtaj. Dahkamusá máhtti hiebaduvvat. Dán girjätjin li duola degu moadda ræjdo oajjvadusáj tjuottjodusájda ja gatjálvisájda. Jus vuojná juoga máhttá álkkep dagáduvvat, buorebut jali ienep guoskavasj ietjat juohkusij, de diedon dâhkki dahkamusájt hiebadit. Mij lip aj biedjam notáhttasajev duon dán bælláj. Ane dajt vaj girjje sjaddá duv ietjat!

STUORRUDAHKA JA ÁLDAR

Gárvidus la hiebadum nuorajda 14-18 jage gaskan, valla dâhkki aj hárjjidallamiijt nuorap jali vuorrasap oassevállidjda tjadádit. Oajjvadum stuorrudahka juohkusij iesjgeŋgalágásj dahkamusájda máhttá rievddat dahkamusás dahkamussaj, valla stuorra oasse hárjjidallamijs máhtti álkkes hiebadimijn tjadáduvvat binnep jali ienep oassevállidj gá mij la oajjvadum. Lågá hárjjidallama birra ávddålagåålggebihtit, ja hiebadadavietjat juohkusastuorrudahkaj.

ÁJGGEADNO

Ájgev majt dârbaha la målsudahkes dahkamusás dahkamussaj. Jus lihpit gallegattja de ruvåbut gærggabihtit, ja stuoråp juohkusij oajjvadip ienebut ájgev biedjat.

OAJVVADUS TJADÁDIBMÁJ

Máhtta liehket hásstalus jádedit hárrjidallamijt tiemáj birra ma ihkap bákki dábdojt ja reaksjávnaht oassevállidij lunna. Vuollelin lip tjoahkkim muhtem oajvvadusájt tjadádibmáj vaj oadtjobihtit buorre ja jasska ságastallamijt, gánná divna bessi ietjaska vuojnojt buktet.

Oajvvadusá li dagádum arvusmahttemijn dássta: «Å undervise i kontroversielle tema».⁶

Majt dán iesj miejnni?

Stuorra oasse áhpadimes la jæbddásasjvuodav priváhta ja profesjonælla ásiij gaskan bærráigæhttjat. Buorre jus ij ilá ietjat vuojnojt buvte ávddán, huoman máhtta aj buorre persávnálasj átsádallamijt juogadit. Danen la buorre ájádallat majt iesj miejnni. Barga diedulattjat ietjat vuojnoj ja guottoj birra tiemá gáktuj. Makkir jáhkko ja árvo li dujna? Gáktu dát vájkkut oassevállidijt? Le gus juoga majt bierrri bærráigæhttjat, li gus gássjelisvuoda ma máhtti badjánit ja gáktu dav tjoavddet?

Bieja ájgev. Dálá jali manjela

Muhtem juohkusijn máhtti tiemá hárrjidallamijn bákktet dábdojt ja dárbbosjaddá guhkep ságastallamijda. De la ávkálasj jus la duoddeájgev biedjam. Jus ij háhppida ságastallamav lāhpadij jali jus dābdā hæhttu boarkkit ságastallamav ilá árrat, de la buorre ájgev biedjat ságastallamij ietjā bálláj. Jus hæhttu vuorodit manenagi, de farra ane oanep ájgev tiemá álgguj, ja vuoroda dajt manemus ájádallamgátjálvisájt gánná gájka bessi oassálasstet.

Ij la tjielgga vásstádus

Dán girjátja barggamgárvvidusájn ij la sáhka makkir vuojno li riekta jali boasstot, valla galggi farra dāgástallamav álgadit. Ájnas la dán gulldala, ja díbdā oassevállidijt gulldalit guhtik guojmesa argumentajt. Dárkesta vaj e aktak oassevállidjis dābdā dán jali ietjes oassevállidjis suv sensurieri, bāvtjagahtta jalik miette. Máhtta viehkedit dahkat muhtem aktisasj spellamnjuolgadusájt ávddāl gā álggebihtit. Álkkep sjaddā divnajda moalgedit jus soames ij njuolgasdusájt tjuovo.

⁶ Europarådet: «Å undervise i kontroversielle tema».

Gesi ságasta?

Dájn hárjjidallamijn la sierraláhkáj ájnas gáktu juohkus la biejadum aktij. Le gus nuora guhtik guojmmásisá jasskada? Dåbdi gus ietjas friddja javllat majt sihti? Le gus hárjjánam dágástallat guhtik guojmenisá? Le gus jasskis, demokratiijalasj ja rabás birás? Hiebada gatjálvisájt ja dágástallamijt álldara ja juohkusa milta. Máhtá aj duoddit hárjjidallamijt gánná jugos oahpásmuvvi nubbe nuppijn jus la dárbbbo.

Gávna guoskavasj buojkulvisájt

Dahkamusá ja dágástallamtjuokka li ábbálattja ja hiehpi moaddásijda. Máhtá adnet buojkulvisájt jali ássijjt ma buorebut hiehpi duv juohkusij ja ma dahki hárjjidallamav ájnnasin ja guoskavattjan. Máhtá gáhttjot juohkusav oajjvadit buojkulvisájt ja dilijt dágástallamijda.

Ságastallam álles juohkusin

Muhtemijda máhtta liehket gássjel juohkusa ávdán ságastit. Dibde oasseválldiht duv dagi ságastit unnep juohkusijn, ávddål gá aktisattjat dágástallabihtit. De máhtta álkkebut ienebujda ságastallamij sæbrat. Muhttiijn dárba jieddnat ságastit vaj ietjas ájádusájt dádjat.⁷

Majt de jus nágin soabmásav dárba?

Muhtem tiemá ma dágástaláduvvi máhtti garra dábdojt oassevállidij lunna bák-tet. Ávttijp ságastallama álgon gáhttjot sijájt gudi li vásedam juoga man birra l gássjel ságastit, jali jus sivnasti la gássjel sæbrat dágástallamijda, válldet báttátjav. Dát gullu sierraláhkáj gá la sáhka vassjeságaj, kontroversiella tiemáj ja sáménalsodime birra. Tjuovo ájnegis oassevállidij jus ávddán báhti vuojno masta mårålattjan sjatta, jali jus vuojná soabmásav rahtjamin. Diededa oassevállidijda gejna máhtti aktijvuodav válldet jus dárba hieheav juonga birra ságastit.

⁷ Det Europeiske Wergelandsenteret, «Til deg som vil endre verden», 12.

DUOHTADIEHTOBÁKSÁ - MOALLÁNAGÁ

Álgoálmuk: Ij gávnnu rijkajgasskasasj dâhkkidum, tjielgga definisjávnnâ dasi mij álgoálmuk la. Valla la guorrasibme muhtem dâbdomerkajs. Álgoálmuk la álmuk gænna l læhkâm tjadnasibme visse geo-grafijjalasj guovlluj guhka ájgev ávddâl gâ dálásj rijkarjá ásaduvvin. Danen la moallánahka álgoálmuk huj tjavggadit tjanáduvvam dajda álmukjuohkusijda ma li ietjasa ednamijt massám, jali gár-tjeduvvam rievtesvuodajt oadtjum, kolonisierima diehti.⁸

Sáme: Sámijn la stáhtus álgoálmugin Vuonan ILO-konvensjávnnâ nr. 169 milta. Sámijn li árbbedábálasj årromguovlo Vuonan, Svierigin, Suoman ja Ruossjan, dan guovlon mij gâhtjuduvvá Sábme.

Nasjávnnâlasj unneplågo
Vuonan: Juohkusa majna l guhkesájggâsasj tjadnasibme rijkaj gâhtjuduvvi nasjávnnâlasj unneplåhko. Vuonan li vihtta juohkusa majna l stáhtus nasjávnnâlasj unneplåhko: guojna/vuonasuobmelattja, miehttses-uobmelattja, romaniálmuk ja juvdá.

Dárojduhttem-politihkka: Gâ Vuona dárojduhttempolitihka birra sâgastip, de vuosedip álu dan politihkkaj majt vuona stáhtta sámij ja guojnaj/vuonasuobmelatttaj vuosstij tjadádij, 1850-lågo rájes 1960-lågo rádjâj. Politihkka lij álgoálmugij ja nasjávnnâlasj unneplågoj giella ja kultuvrra galgaj vuostelduvvat ja assimileriduvvat - dárojduhteduvvat - Vuona ieneplåhkokultuvrra galgaj liehket dan sajen.

Duohtavuoda- ja sâbadim-kommisjávnnâ: Stuorradigge nammadij kommisjávnnâv mij galgaj guoradallat dárojduhttemav ja boastovuodav mij la sámij, guojnaj/vuonasuobmelatttaj ja miehttsesuobmelatttaj vuosstij dagáduvvam. Jagen 2023 kommisjávnnâ diedádusáv buvtij ávddân. Diedâdus vuosedij dárojduhttempolitihkka sámij vuosstij lij buktâm stuorâp ja ienep vahágahte vâjkudusâjt gâ ávddâla lidjin doajvvum. Diedâdus aj konkluderi dárojduhttem âjn la dâhpáduvvamin.

DUOHTADIEHTOBÁKSÁ - LÅGÅ IENEUV!

Duohtavuoda- ja såbadimkommisjavná diedádus
stortinget.no

Samehets.no

Sámedikke bagádus dagádum Politijjadirektoráhtajn

Regjeringens handlingsplan mot hets og diskriminering av samer 2025-2030
regjeringen.no

Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook

Amnesty International Norge rappárttá

ÁJNAS MUJTTEMNJUOLGADUSÁ GÅ UNNEPLÅGO ÁLMUGIJ BIRRA ÁHPADA.

Unneplåhkoperspektijvva

Demokratijjalasj sebrudahka suoddi unneplåhkoálmugijt. Danen la unneplåhkoperspektijvva ájnas oasse demokratijjaáhpadasás.

Garve vierojduhttemav ja stereotypijjajt

Ájadalá gen premissaj oahppo ásaduvvá. Navti máhtá garvvet áhpadasáv mij vierojduhttemav ja stereotypijjajt ádásis buktá, jur majt ájgo vuosteldit.

Moattebelakvuolta

Mujte val unneplågo álmuga li moattebelak juohkusa. Áhpadas birri danen spiedjilasstet dáv moattebelakvuodav.

Fábmo

Juska unneplågojuohkusa álu li unneplågon ieneplågo gáktuj, de ij dárba moallánagájn unneplåhko ja ieneplåhko liehket sáhka lågo birra. Álu l aj sáhka fámo birra. Áhpadasán unneplågoj birra birri aj sebrudahttet árvvaladdamav fámo ja rievtesferdugahtesvuoda birra.

Kontroversiella tiemá

Nuora gudi hárijjáni ságastit kontroversiella tiemáj birra, máhtti nannit ietjasa jáhkav demokratijjaj særrat. Ale garve kontroversiella tiemájt - dakkir tiemá máhtti árvvogis oahppamav vaddet!

Demokratijjaáhpadas

Nuoraj lájttális diedulasjvuolta máhttá nanniduvvat jus áhpadas unneplågoj birra sebraduvvá demokratijjaáhpadussaj. Máhttá aj rabásvuodav, empatijjav ja dádjadusáv nuppijda ávddánahttet. Sæmme báttá vaddá buorep máhtteli-svuodav birggit væráldin gánná ælla tjelgga vásstádusá.

DEMOKRATIJJALASJ DÁRKESTIMLISTA HIEREDITTJAT NÁLSODIMEV SÁMIJ VUOSSTIJ

Aktan Wergelandsenteret ja Narviksenter vuododusájn li Sislánda, Trøndelága, Nordlánda, Råmså ja Finnmárko fylkaj nuorajráde dahkam dárkestimlistav hieredittjat nálsodimev sámiij vuosstij. Dán dárkestimlistan li oajjvadásá dájma-
jda majt nuorajráde miejnniji suohkana ja bájkálasj háldadusá Vuonav miehtáj
bierriji jáhtuj biedjat hieredittjat ávddágáttojt ja negatijva miellaguottojt sámiij
vuosstij. Dárkestimlistav gávna Wergelandsenteret.no ja samehets.no næhtta-
bielijn, nuortta-, julev- ja oarjjelsámegiellaj, ja ieŋŋilsgiellaj ja dárogiella

Demokratijjalasj dárkestimlissta hiereddittjat nálsodimev sámij vuosstij

Nálsodibme sámij vuosstij dáhpaduvvá Vuonav miehtáj. Nálsodibme buktá stuora vájkkudusájt, ij dássju sáme birrasijda, valla aj ieneplágoálm mugij. Det Europeiske Wergelandsenteret, Stiftelsen Narviksenteret ja nuorajfylkkaráde Sislánda, Trøndelága, Nordlándá, Råmsá ja Finnmark fylkajs li aktan dahkam demokratijjalasj dárkestimlistav divna suohkanijda ja fylkasuohkanijda.

Dánna máhtá gæhttjat jus ietjat suohkan dájmalattjat barggá hiereddittjat nálsodimev sámij vuosstij (ij la vuoroduvvam gárggá).

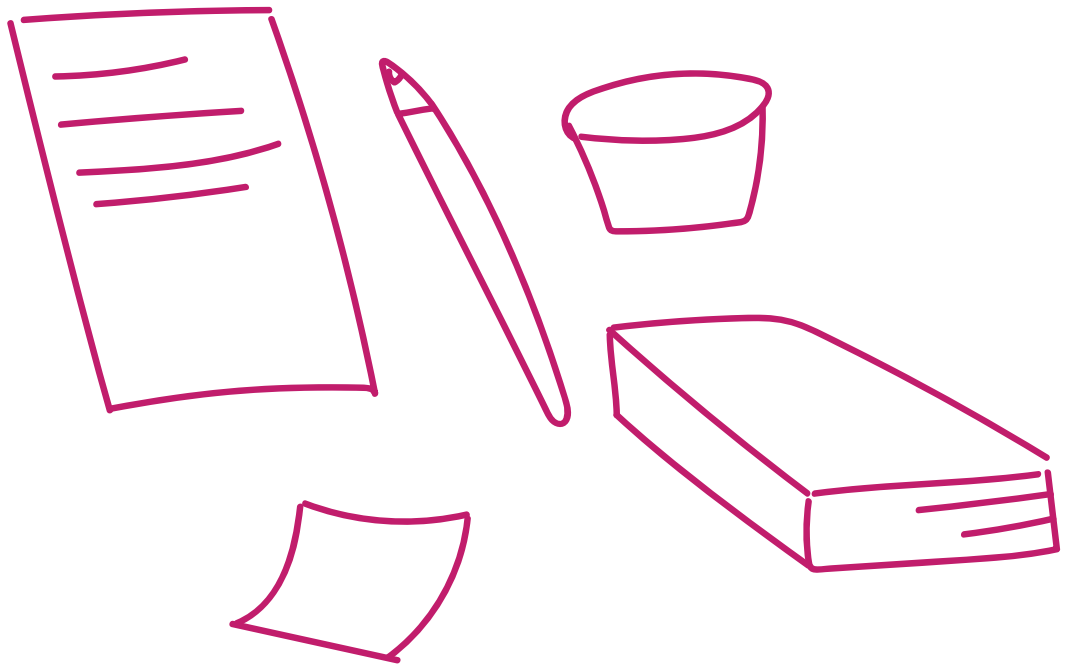
Háldadus

- ☐ Le gus ietjat suohkanin oahppijda áhpadusfálaldahka sámegiellaj?
- ☐ Le gus www.samehets.no nammadum suohkana næhttabielen?
- ☐ Le gus suohkan guoradallam vijddudagáv nálsodimes ja le gus kampánjav sámenálsodime vuosstij tjadádam?
- ☐ Le gus suohkan dájmajt jáhtuj biedjam nálsodime vuosstij danna gánná l dárbbó?
- ☐ Le gus ietjat suohkanin rádevadde instánssa sáme politihkkaj?
- ☐ Le gus suohkanin systema ja barggo-vuoge gánná sáme oassálsstem sebrudahteduvvá?
- ☐ Le gus rievtesvuoda álgoálm mugijda sadihin ja ilmmusin gájka viesádjida?
- ☐ Le gus suohkan doajmmaplánav dahkam gáktu duosstot nálsodimev sámij vuosstij?
- ☐ Le gus sámegielak dálkká sadihin?
- ☐ Le gus almulasj dievnastusá hiebaduvvam sámegiellaj vuostasjgiellan/ nubbengiellan?

Bajássjaddam

- ☐ Le gus juohkka suohkana skávlájñ diedo sámegiellaj, ja diedo gási diededit nálsodimev sámij vuosstij, buojk. www.samehets.no ?
 - ☐ Tjuovvu gus skávlá oahppoplána gájbbádusájt sáme perspektijvaj gáktuj, fáhkaplánaj milta?
 - ☐ Tjuovvu gus mánájgarde rámmaaplána gájbbádusájt mij guosská sáme perspektijvaj ietjas pedagogihkalasj bargon?
 - ☐ Le gus sáme perspektijva oassen skávlá áhpadusás ja pedagogihkalasj bargon mánájgárdijn álles jagev?
 - ☐ Le gus sáme girjálásjuohta sadihin juohkka skávlágirjjevuorkán ja gájka mánájgárdijn?
 - ☐ Barggi gus skávlá dájmalattjat hiereddittjat nálsodimev, illastimev ja vassjes moalgedimij?
 - ☐ Le gus diehtogalba, buollembagádibme ja namma lanjájda almulasj tsiekkadusájn sámegiellaj?
- ### Sáme kultuvrra ja ávdástibme
- ☐ Le gus sáme kultuvrra sadihin ja ilmmusin gájka viesádjida suohkanin?
 - ☐ Aneduvvi gus suohkana digitála vuogádagá dájmalattjat sáme giella- ja kultuvrrafálaldagájt ávdeddittjat ja suohkana sámevuodav ilmodittjat?
 - ☐ Láhtjá gus suohkan dilev vaj sáme nuorajn ja ietjá viesádjijn li æjvvalimsaje, ásadime ja barggojuohkusa/workshop?

DAHKAMUSÁ

DAHKAMUS 1: RUOHTSA JA OAVSE

Dán hárijidallamin oassevállde oadtju buojkulvisájt nálsodibmáj sámij vuosstij. Aktan galggi gávnnat sivájt ja vahágis vájkkudusájt javllamusájs. Aktisasj árvvaladdama baktu galggi oassevállde gæhttjalit gávnnat aktijvuodav vassjes javllamusájs nehtan ja ulmutjahttemis ja guotojs nehta álggolin, guoradallat sivájt gássjelisvuohat ja lappit máhtov siváj birra mij gullu rasissmaj ja nuppástibmáj sámij vuosstij.

Hárijidallamdahkamus vállde vuodov sámenálsodibme l gássjelisvuohat. Jus sidá lággjit tiemáv sámenálsodibme ábbálettat jali ienep unneplágojt sebrudahttet, de máhtá málssot javllamusájt, jali gehtja dahkamusáv goalmát oasen giehtagirjen “Den lille store Demokratihåndboka”.

Máhtá láhkát oajvvadusájt tjadádibmáj 5-6 bielen ávddál gá álgá.

Ájgge: 45–60 minuhta

Oassevállde: Binnemusát 4 persávná

Dárbaha:

- Stuorra árkajt - avtav juohkku juohkusij
- Tussjajt jali pennajt juohkkahattaj

TJADÁDIBME:

1. Gatjáda oassevállldijs majt ájádalli gá gulli moallánagáv “vassjes javllamusá”. Gáhtjo sijáv smáv juohkusijn dágástallat.
2. Gatjáda oassevállldijs majt ájádalli gá gulli moallánagáv “sámenálsodibme”. Hiehpá ságastit gánná sámenálsodibme gávnnu ja manen sierraláhkáj sáme vásemi nál-sodimev ja vassjes javllamusájt. Dábddi gus oassevállde ietjá juohkusijt gudi sierraláhkáj vásemi nálsodimev ja vassjes javllamusájt?
3. Subtsasta uddni vásemi álov vassjeságajt nehtan, sosiála medijajn, kommentárajn jali njuolggedojn. Jus galgga dájdadit vassjeságajt nehtan, de hæhttup gæhttjat dav gássjelisvuohat tjanádum moadda vuodo gássjelisvuodajda, ja moaddása dajs gullu “álmma værárdij”. Barggat njuolga siváj la álu dábmabbo gá iesj gæhttjalit tjoavddet vassjes javllamusájt ja nálsodimev. Gatjáda oassevállldijs jus huomahi muhtem dákkir sivájt.

4. Vuoseda oasseválddijda “vassjesáhka-muorav” ja subtsasta sij galggi aktan identifiserit nálsodime ja vassjeságaj sivájt ja vahágis vájkkudusájt. Juohkka muoran la buojkulvis nálsodibmáj jali vassje javllamus sámij vuosstij. Vuodosivá galggi muora ruohtsajda tjáleduvvat, ja vahágis vájkkudusá ávsijda. Muoran galggá sihke vuolus- ja bajásguovlluj tjállet.
5. Juoge juohkusijda 3-4 ulmutiijn ja gáhtjo juohkusav muorav ietjasa árkkaj tjuorgat. Vatte juohkkahatttjaj iesjguhtik sierra vassje javllamusáv, mij galggá muora máddagij tjáleduvvat. Máhtá iesj buojkulvisájt gávnnat jali adnet dajt ma li listan vuollesin.
6. Oasseváldde galggi gávádit dát tjálos galggá internæhttaj biejaduvvat, kommentárran næhttaavijssaj jali artihkkalij, jali tjálos sosiála medijájn. Dan manjela galggi dievddet divna sivájt ja vahágis vájkkudusájt majt huomahi. Jus soames ij buvte buojkulvisájt buktet, de máhtá gáhttjot árvustallat gáktu dá faktávrá máhtti vájkkudit:
 - Medijá
 - Politihkkára
 - Berustibmerijdo
 - Vassjesága ietján sebrudagán
 - Juogosdæddo
 - Ekonomijjalasj faktávrá
 - Skåvllá/áhpadas
7. Vatte juohkusijda 20 minuhta muorajt gárvedittjat, ja dan manjela bargo báh-tusijt ávddánbuktet. Máhttebihtit muorajt siejniida gahtsot, ja låhpalasj gatjålvisáj joarkket.

LÅHPADIDJE GATJÁLVISÁ

- Vuojnnebihtit gus miellagiddis siera-dusájt muoraj gaskan? Le gus gatjålvisá ietjá juohkusijda?
- Man álkke lij gávnnat sámenálsodime “ruohtsajt”? Man birra ságastijda? Lij gus juoga masi ejda juohkusin guorrasa?
- Mannin gus muhtem dijá ruohtsajs jali ávsij «almma» væráldij? Majt subtsas dát midij vassjeságaj ja nálsodime birra nehtan?
- Makkir vájkkudusá máhtti badjánit vassjeságaj abbalattjat ja sámenálsodimes, individdaj ja álles sebrudahkaj?

Buojkulvisá sámenálsodibmáj majt dahkamusán máhttá adnet

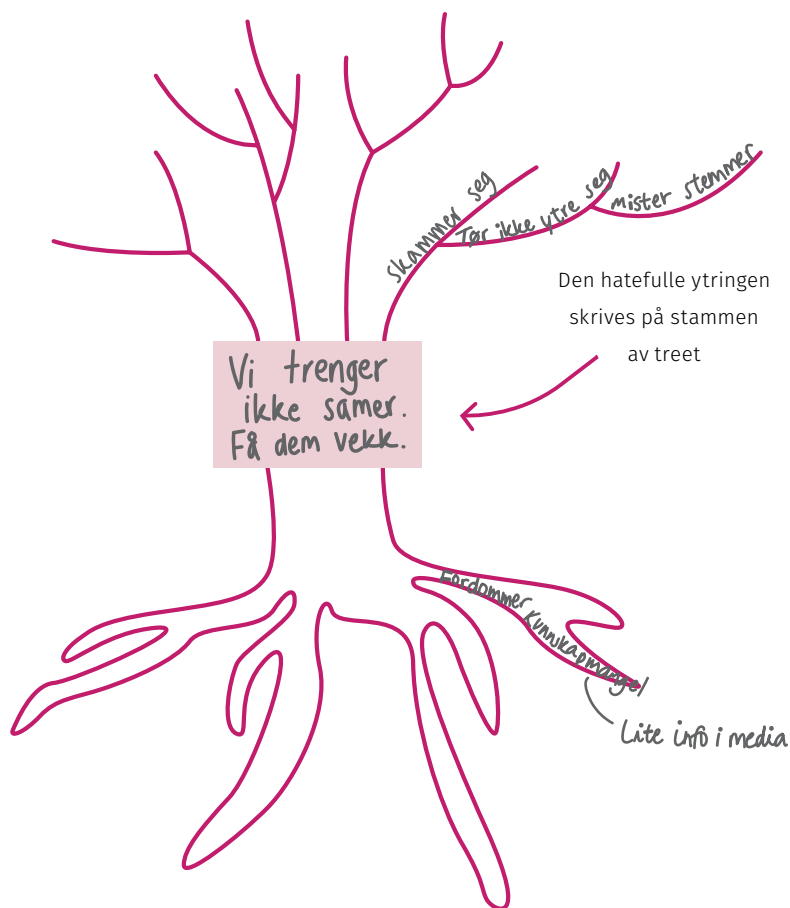
«Dat la buorep gádodit sámijt, sij máksi sebrudahkaj millijárdajt, valla e la masik ávkken.»
 «Gulá, sijá sijdda l duoddarin.. Ij gal dáppe dajna kloavnnabiktasijn, majna sij dájssali (...).»

«Dåssju l dal sujsta DNA-átsálvisáv váldet vaj duodastuvvá gullu joika-álmugij!»

«Vuodna dárba j fámov. Ep dárba sámi. Gádoda sijáv.»

Bargadijn **bajásguovlluj** muoran galggi oassevállde guoradallat sámenálsodime vejulasj vahágis vájkkudusájt ja konsekvensájt. Dánna máhtti muhtem vahágis vájkkudusá doajmmat sivvan ietjá vahágis vájkkudusáida, ja dajna bargaduvvá bajebut muora ávsijn. Vahágis vájkkudusá máhtti vájkkudit sihke ájnegis ulmutij ja sebrudahkaj. Buojkulvissan: Vassjes javllamusá vájkkudus la jus ulmusj hehpan ietjas sámevuoda diehti. Dat vas máhttá aj vájkkudit ienebutttja válljiji ietjasa sáme identitehtav visses dilijn tjiegadit, mij vas máhttá vájkkudit ahte aktak e duosta vuojnojt buktet ássijn ma sámijda guoski, ja dan láhkáj massep ájnas sáme jienajt sebrudagán.

Bieja moattedimev demokratijjagiehtagirjes 43. bielen.

Gå **vuolus guovlluj** muoran barggi, de gatjáduvvá: “Manen dát dáhpaduvvá?”. Galggi dasi dievddet nav állo sivájt gå máhttelis. Muhtem sivá soajtti aktan gullut jali sivvan ietjá vájkkudussaj, nav vaj mañenagi vijdeduvvá ja tjáleduvvá vuolus ruhtasajda. Buojkulvissan: Vassjes javllamus muorramáddagin la sámenálsodime birra. Nálsodime sivá máhtti liehket ávddágátto, mij vas máhttá boahdet dassta gå máhtto vájllu, mij vas boahdá dassta gå li binná diedo skávlán, mediján, almulasjvuodan ja nav ájn vijddábut.

DAHKAMUS 2: BÁJKÁLASJ SEBRUDAGÁ GUORADALLAM

Dán hárjjidallamin oassevállde oadtju “Demokratiijalasj dárkestimlistav hieredittjat nálsodimev sámij vuosstij”. Aktan galggi árvvaladdat jus dábddi hásstalusájt sámenálsodime gáktuj dáppe gánná árru. Mij juo dagáduvvá ja majt bierru dagáduvvat hieredittjat nálsodimev sámij vuosstij? Oassevállde galggi dágástallat doajmmaoajvvadusájt ma li demokratiijalasj dárkestimlistan ja árvustallat makkir dájma li ienemus ávkálattja.

Máhtá láhkát oajvvadusájt tjadádibmáj 5–6. bielen ávddál gá álgá.

Ájgge: 45 min. Máhtá hiebaduvvat dárbo milta.

Galla oassevállde: Binnemusát 4 persávná

Dárbaha:

- Akta eksemplárre juohkka juohkusij “Demokratiijalasj dárkestimlistas hieredittjat nálsodimev sámij vuosstij”. Gehtja XX. bielen
- Juoga majna ja masi tjálá.

TJADÁDIBME:

1. Juoge oasseválldiijt juohkusijda 2-3 persávná.
2. Gatjáda oasseválldiis makkir dádjadus siján la moallánagás sámenálsodibme. Dánna hiehpá ságastit dan birra gánná sámenálsodibme gávnnu ja manen sierraláhkáj sáme vásemi nálsodimev ja vassjes javllamusájt. Dábddi gus oassevállde ietjá juohkusijt gudi sierraláhkáj vásemi nálsodimev ja vassjes javllamusájt?
3. Gatjáda oasseválldiis jus sámenálsodibme jali vassjesága li stuora gássjelisvuohtan sijá bájkálasj sebrudagán? Gánná ja gáktu bohtá nálsodibme vuojnnusij?
4. Mij dagáduvvá mijá bájkálasj sebrudagán vaj sámenálsodimev hieredip?
5. Gáhtjo divna juohkusijt gæhttjat demokratiijalasj dárkestimlistav sjávtot. Juohkahasj juohkusin vállji gálmma tjuokkav listas majt miejnniji li gájk ájnnaabmusa gá galggá hieredit nálsodimev sámij vuosstij.
6. Vuoroj milta subtsasti gájka juohkusin majt miejnniji la ájnnaabmos, ja manen jur dajt tjuokkajt válljiin.
7. Dan marjela dágástallá juogos tjuovvovasi gatjálvisájt aktan:
 - Mij dáhpáduvvá jus dát tjuogga ij álliduvá?
 - Gáktu vuojnnep jus dát tjuogga l álliduvvam?
 - Gáktu máhtáv vájkkudit vaj dát tjuogga álliduvvá?
8. Le gus mige majna suohkan jali bájkálasj sebrudahka bierru barggat hieredittjat nálsodimev sámij vuosstij, mij ij la juo namma-duvvam dárkestimlistan?

TJOAHKKÁJGÆSOS JA AKTISASJ ÁRVVALIBME:

- Nálsodibme ja vassjes javllamusá máhtti tjiehkusin dáhpáduvvat. Gáktu máhttep diehtet man stuora gássjelisvuohta la jus ep váseada, jalik ietja ep la dav vuojnám?
-
- Gáktu máhttá dát dárkestimlissta ávkkiduvvat hieredimbargon nálso-dime vuosstij ietjá unneplåhkojuohkusijs jali vassjeságaj vuosstij ábbå-lattjat sebrudagån?
-
- Gåssta båhti ulmutijj ávddågátto? Guhti ásat dajt?
- Gáktu máhttep ájnegattjan vájkkudit sebrudahkaj gånna gájka dåbdi sij li sebrudahtedum?

DAHKAMUS 3: ÁLGGOÁLMMUK JA GUODELIS ÁVDDÁNIBME

Dán dahkamusán galggi oassevállde guoradallat gáktu máhtte sebrudagáv ávddánahttet guodelis vuoge milta, ja sáemmi báttá álgoálmugij rievtesvuodajt vieledit. Oassevállde galggi iesjuhtik rállaj oahpásmuvvat fiktijva rijdon mij bieggamillor tsieggimijda guosská, ja argumentierit ássjev iesjuhtik perspektijvas.

Máhtá láhkát oajvvadusájt tjadádibmáj 5–6. bielen ávddál gá álgá.

Ájgge: 90–120 minuhta

Galla oassevállde: 15, jali ienep. Jus li binne oassevállde de máhtá rállajt binneedit.

Dárbaha:

- Juoga majna ja masi tjálá.

OAHPÁSMAHTTEM:

Gáktu máhtte sebrudagáv ávddánahttet guodelis vuoge milta, ja sáemmi báttá álgoálmugij rievtesvuodajt vieledit? Ja mij dāhpáduvvá gá áddājggāsaj teknologija ja dālkādakulme kollideri árbbedábālasj sāme viessomvuogij?

Dāt gārvidus la sāme rievtesvuodaj ja guodelis ávddānime rijdo birra. Oassevállde galggi guoradallat gáktu álgoálmugij berustime máhtti boahet rijdduj nasjāvnālasj dālkādakulmij ja árvvaladdat guodelis ávddānime gālmma bielijt: birās, ekonomijja ja sebrudahka. Juogobargon ja roallaspella baktu ávdāsti oassevállde iesjuhtik perspektijvajt ja vuojnojt rijdon - duola degu sāme ælloniehke, tsieggimvidnudagā, politihkkāra ja dālkādakaktivista - ja galggi buktet ávddān argumentajt dahkadallam álmuktjāhkanimen. Hārjijidallam lāhpāduvvā guoradallamgatjālvisāj ma viehkedi oassevāldijt dādajit guodelis ávddānime moattebelakvuodaj ja árvustallat vejulasj tjoavddusijt.

Hārjijidallam ij vuoseda visses rijdduj, valla la avtalāgāsjuohta moadda muodugasj rijdoj ma li maŋemus jagijt læhkām sihke Vuonan ja ietjān Sāmen. Aktisasj dājn ássijjn la gā guosski birāssuodjalimev, ekonomijjalasj ávddānimev ja almasjrievtesvuodajt. Oassevállde galggi aktan guoradallat iesjuhtik perspektijvajt, argumenterit iesjuhtik bieles, ja lāhpan gæhttalit tjoavddusijt gāvnna ma máhtti divna ássjebielijda doajmmat.

DUOHTADIEDO:

- Álggoálmuk ja sáme: Sáme li álggoálmuk gejn li árbbedábálasj árronguovlo Vuonan, Svierigin, Suoman ja Ruossjan, Sámen. Ællosujtto l læhkám ja la ájn ájnas oasse sámij kultuvras ja ekonomijjas. Sámijn li rievtesvuoda ma li dâhkkiduvvam sihke Vuona lágan ja rijkajgasskasaj sjehtadusájn, degu ILO-konvensjåvnnå nr. 169.
- Guoddelis ávddånibme: Guoddelis ávddånibme l ávddånibme mij dálásj dárbojt duhtat vâni biejsstet boahhte buolvaj máhttelisvuodajt duhtadittjat ietjasa dárbojt. AN:a milta li guoddelis ávddånimen gâlmma biele - birås, ekonomijja ja sebrudahka.
- Moadda juohkusa li vuosteldam bieggamillotsieggimav ællosujt-toguovlojn, duola degu almasjrievtesvuodaaktivista ja sáme. Miejnijn tsieggim bæjsstâ boahthsuj ájnas guohtomguovlojt ja doadjâ sámij almasjrievtesvuodajt. Nuppe bieles vas álu prosjevtâ doarjoduvvi ájnas doajmman giehpeditttjat dálkådakgâssaluojttemav ja energijaásadimev sihkarasstet.

TJADÁDIBME:

Gárvedime

Oassevålde galggi juohkusijn barggat ja sierra berustimijt rijdon ávdåstit. Ulmme l sijâ vuojnojt dâdjadit ja álmuktjâhkanibmâj argumentajt gárvedit.

1. Tjiegnodibme roallaj

Lâhkit ietjada rálla birra dârkkelit ja tjiegnodit dasi gev ávdåstihpit.

2. Gárvedit argumentajt

Tjállit binnemusât gâlmma nanos argumentajt ma dijâ posisjåvnnâv doarjju. Usjudallit aj makkir vuossteargumentajt máhttebihtit oadtjot, ja gâktu máhttebihtit dajda vâsstedit. Jus la gâssjel sivâjt gâvnnat, de bessabihtit nehta baktu âhtsât. Valla mujttit – guoradallit gâldojt lájttâlisât.

3. Gárvedit álmuktjâhkanibmâj

Álmuktjâhkanimen galggabihtit juohkusa ávdås sâhkavuorov ávddån-buktet (2-3 minuhta). Sâhkavuoron galggabihtit argumentajt buktet ja subtsastit majt ássje birra usjudallabihtit. Vâlljibihtit ietja jus akta ájras sâhkavuorov ávddånbukta, jali jus juohkebihtit.

Rålla

Juoge oassevállidjt binnep juohkusijda (binnemusát guovtes juohkka juohkusin), ma galggi álmuktjáhkanimen ávdástit iesjguhtik dájmadiddjev. Máhtá aj roallalágov hiebadit dan milta galles sæbrri. Da vihtta vuostasj juohkusa bierriji gájt liehket ávdástuvvam. Vállji avtav oasseválldev, jali ietjat, álmuktjáhkanime tjáhkanimjådediddjen. Tjáhkanimjådediddje bierri álggobágoj tjáhkanimev álgadit, sáhkavuorov vaddet tjuovvovasj ulmutij listan ja jádedit dágástallamav mij máhtá tjuodtjelit. Tjoahkkájgiese gá tjáhkanibme l nâhkâm.

1. **Sáme ællosujttofamillja:** *Tjieggi gáktu bieggamillo vájkudi dijá árbbedábálasj æládussaj ja viessomvuohkáj, ja gáktu bieggamillotsieggim vaháguhtá dijáv. Máhtá vuosedit buojkulvisájt muodugasj ássijis jali adnet artihkkalijt Fosen-rijdo birra. Liege diedulasj duv familja vuojnno ij divna bájkálasj sebrudagá sámijt ávdásta.*
2. **Bieggamillotsieggijiddje:** *Stáhtta l vaddám loabev bieggamillopárvak tsieggigoahitet, vaju riektáinstitusjávnná ij la mierredam jus tsieggim doadjá álggoálmugij riektáv kultuvrradájmadibmáj jali ij. Duv vidnudahka buoragit tijjnni dán tsieggimbargon. Dujna l tjielgga vuojnno dij ruodná málssomij sæbrabihtit - Vuodna ij dárbahta desti nav állo oaljov ja oadtju stuovvásappo strávvev.*
3. **Dálkádak- ja birásdepartementa politihkkár:** *Bierri dâhkkidit goappátijj bieie berustimijt, valla dættodit gáktu prosjækta vájkkut Vuona dálkádak-gássaluojttema giehpeditbmáj ja dálkádakulmijt jákså.*
4. **Nuorra dálkádakaktivissta:** *Bælos álggoálmugij rievtesvuodajda ja tjadná dajt birássuodjalibmáj. Sebrudahte buojkulvisájt Fosen-aktivistaj vuosteldimes. Sån la tjielgas ep máhte dálkádakrievddadime rahtjamav ja luondovaljesvuoda massema rahtjamav nubbe nuppe vuosttij biedjat - hæhttu tjoavddusijt gávnnat ma sihke ganugahtti dálkádakrievddamijt ja mij luondov huksá.*
5. **Bájkálasj politihkkár:** *Dássádallá ekonomijjalasj ávddânahttemdárbov ja sámij vieledusáv. Mihá la gá ávdásta suohkanav gánná li sáme árbbedábe, valla dádjada aj tsieggim la buorre suohkana ekonomijjaj, ja almulasj dievnastusájda suohkana viesajiddijda.*
6. **Bájkálasj soapptsomsiebrre:** *Siebrren ehpit la guorrasam jali vuosteldam bieggamillotsieggimij, valla lihpit sælldát måråstime jus rijddo bájkálasj aktijvuodajda vájkkut nievres láhkáj. Dágástallam la juo ienebut polarisieriduvvam ja sámenálsodibme l sjaddam maŋenagi stuoráp gássjeli-svuohtan bájkálasj viesádij gaskan.*

ÁLMMUKTJÁHKANIME DAHKADALLAM (30 MINUHTA):

1. Tjáhkanimjådediddje rahpamsáhkavuorro (birrusin 2–3 minuhta): Sávvá buorisboahtemav, tjoahkkájgæssá rijdov ja álmuktjáhkanibmáj álgov dahká. Vaddá bágov ulmutijda gænna l sáhkavuorro.
2. Juohkka juohkusa sáhkavuorro (2–3 minuhta juohkka juohkusij): Ávddån-bukti ietjas vuojnojt ja argumentajt.
3. Rabás dágástallam (10 minuhta): Juohkusa máhtti guhtik guojmestisá gatjådit ja hásstalit vuossteargumentajt.

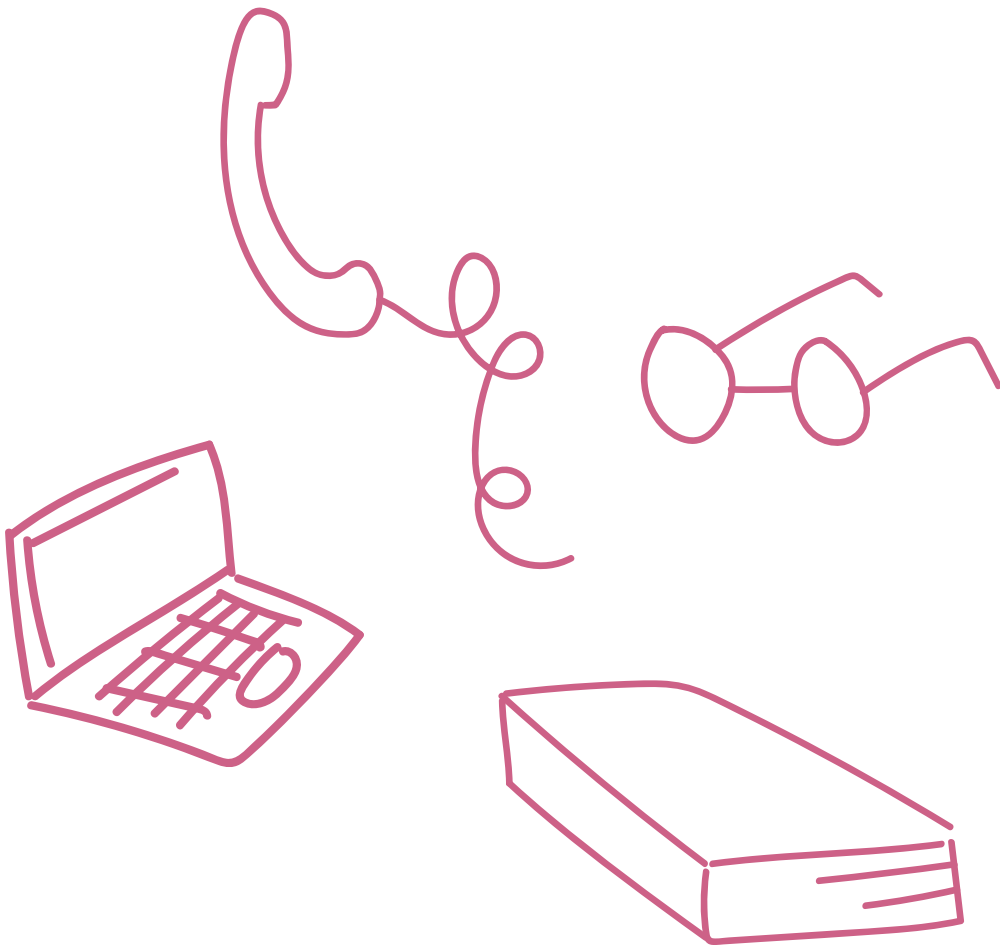
LOAHPPA ÁRVVALIMIYN (20 MINUHTA):

Oassevålde e galga desti rállaj liehket ja máhtti bårddot stávlåjt gievvlen. Árvvaladdit ja dágástallit aktisattjat majt lihpit oahppam, ja makkir tjoavddusa máhtti almmavuodan doajmmat.

Oajvvadásá árvvalimgatjålvisájda:

- Gåktu dáv hárrjiddallamav vasedijda?
- Lij gus mige gássjel jali unugis?
- Rievddadi gus vuojnov muhtem argumentajt birra gå dágástalájda?
- Gåktu lidji dåbddåt jus dån persåvnålattjat lidji gullut juohkusij mij lij oassen rjidos?
- Manen la ájnas sebrudahttet álgoálmugijt mierredimprosessajda luonndoresursaj birra?
- Manen la ájnas sebrudahttet bájkálasj álmugav mierredimprosessajda luonndoresursaj birra?
- Lej gus vejulasj gávnnat tjoavddusav majt gájka máhttin dåhkkidit? Manen jali manen ij?
- Makkir vuojno sjaddin div mielas ienemusát jáhkedahte? Manen?
- Gåktu máhttep vielldet polarisieriduvvam dágástallamijt vájkkudit nál-sodibmáj ja vassjes javllamusájda?
- Majt máhttep oahppat dássta gå muodugasj rjidojt boahte ájen galggap duosstot ja håldadit?

RESURSA

Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner

Duohtavuoda- ja såbadimkommisjavnå rappárrttá Stuorradiggáj

**Regjeringens handlingsplan mot hets og diskriminering av samer 2025-2030
Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook**

mnesty International Norge rappárrttá

Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge

Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) rappárrttá

Samehets.no

Sámedikke bagádus dagádum Politijjadirektoráhtajn

Suodji.no

Sámeráde bagádus mij la sámenálsodime, sáme varresvuoda ja unnepláhkodiertjeguddamij birra.

Wergelandsenteret.no

Moadda hárrjiddallama ja dájma demokratijja- ja almasjrievtesvuodabargguj.

Dembra.no

Resursa ja gárvvidusá maj ulmme l demokratijjalasj máhtudagáv lápptit, ja hieredit álgodisvuodav ja iehpedemokratijjalasj miellaguottojt.

GÁLDO

Analyse & Tall. (2023) Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook. Amnesty International Norge. <https://amnesty.no/netthets-mot-samer>

Det Europeiske Wergelandsenteret. *Til deg som vil endre verden – et utvalg øvelesr fra demokrativerkstedet på Utøya*. Dahkamusgirjásj mij ij la almoduvvam. The European Wergeland Centre.

Dokument 19 (2022-2023). *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Sannhets- og forsoningskommisjonen. <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2022-2023/dok19-202223.pdf>

Europarådet. *Å undervise i kontroversielle tema*. Resurssagirjásj mij ij la almoduvvam. Åhpadusdirektóráhtta 2017.

FN-sambandet. *Urfolk og nasjonale minoriteter*. FN-sambandet Norge. Viettjadum 30.01.25, <https://fn.no/tema/menneskerettigheter/urfolk-og-nasjonale-minoriteter>.

Hansen, K.L. & Skaar, S.W. (2021). *Unge samers psykiske helse. En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse*. UiT. Norges arktiske universitet. https://uit.no/Content/721559/cache=20210403160302/Miha_Unge_samer_rapport_digital.pdf

Norges institusjon for menneskerettigheter. (2022). *Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge*. <https://www.nhri.no/2022/rapport-holdninger-til-samer-og-nasjonale-minoriteter-i-norge/>

Sámedigge. Viettjadum 19.01.25, www.samehets.no.